

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ЕТИМОЛОГІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

SOME ISSUES OF LEGAL ETYMOLOGY OF COLLABORATIONISM

Зайкіна Г.М., д.ю.н., доцент,
професор кафедри правового забезпечення
та адміністрування транспортної діяльності

Український державний університет залізничного транспорту

У статті досліджуються етимологічні та правові аспекти поняття «колабораціонізм», його історичне походження та трансформація змісту в контексті міжнародного та національного права. Проаналізовано походження цього терміну, його перше вживання в історичному контексті Другої світової війни, а також подальшу правову інтерпретацію в пострадянському та сучасному українському законодавстві. Особливу увагу приділяється формам і проявам колабораціонізму в радянському союзі під час нацистської окупації, мотиваційним чинникам співпраці населення з ворогом, а також репресивній політиці радянської влади щодо осіб, звинувачених у колабораціонізмі. Підкреслено важливість врахування історичного досвіду для формування сучасних адміністративно-правових підходів до боротьби з проявами зради.

У статті підкреслюється необхідність чіткого нормативного закріплення понять, пов'язаних із колабораціонізмом, для уникнення правових колізій та зловживань. Робота має на меті сприяти формуванню уніфікованого підходу до правової кваліфікації дій, що становлять колабораціонізм, з урахуванням історичних, політичних та етичних чинників.

У статті здійснено комплексне дослідження етимологічних, історичних та правових аспектів поняття «колабораціонізм», з урахуванням як міжнародного, так і національного правового контексту. Особлива увага приділяється аналізу походження терміна з французької мови, його вперше зафіксованому вживанню в період Другої світової війни для позначення співпраці з нацистським окупаційним режимом, а також подальшій трансформації змісту цього поняття в умовах післявоєнного розвитку права. Особливо розглянуто правове трактування колабораціонізму в радянський період, зокрема у контексті політики сталінського режиму щодо осіб, звинувачених у співпраці з ворогом, а також характерні форми такої співпраці на тимчасово окупованих територіях.

У сучасному контексті проаналізовано українське законодавство щодо боротьби з колабораціонізмом в умовах збройної агресії російської федерації, а також необхідність вдосконалення правового механізму реагування на відповідні дії.

Ключові слова: колабораціонізм, адміністративне право, співпраця, правовий аналіз, етимологія, правопорядок, публічне управління.

The article examines the etymological and legal aspects of the concept of "collaborationism", its historical origin and transformation of meaning in the context of international and national law. The origin of this term, its first use in the historical context of World War II, as well as its subsequent legal interpretation in post-Soviet and modern Ukrainian legislation are analyzed. Special attention is paid to the forms and manifestations of collaborationism in the Soviet Union during the Nazi occupation, the motivational factors of the population's cooperation with the enemy, as well as the repressive policy of the Soviet authorities towards persons accused of collaborationism. The importance of taking into account historical experience for the formation of modern administrative and legal approaches to combating manifestations of treason is emphasized.

The article emphasizes the need for a clear normative consolidation of concepts related to collaborationism in order to avoid legal conflicts and abuses. The work aims to contribute to the formation of a unified approach to the legal qualification of actions constituting collaborationism, taking into account historical, political, and ethical factors.

The article carries out a comprehensive study of the etymological, historical and legal aspects of the concept of "collaborationism", taking into account both the international and national legal context. Particular attention is paid to the analysis of the origin of the term from the French language, its first recorded use during the Second World War to denote cooperation with the Nazi occupation regime, as well as the further transformation of the content of this concept in the post-war development of law. The legal interpretation of collaborationism in the Soviet period is separately considered, in particular in the context of the Stalinist regime's policy towards persons accused of collaborating with the enemy, as well as the characteristic forms of such cooperation in temporarily occupied territories.

In the modern context, the Ukrainian legislation on combating collaborationism in the context of armed aggression of the Russian Federation, as well as the need to improve the legal mechanism for responding to relevant actions, is analyzed.

Key words: collaborationism, administrative law, cooperation, legal analysis, etymology, law and order, public administration.

Поняття «колабораціонізм» є багатограним і динамічним як у мовному, так і в правовому аспектах. Його зміст змінювався під впливом політичних, соціальних та історичних умов, що обумовлює необхідність його комплексного осмислення у межах сучасної юридичної науки, зокрема адміністративного права. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах збройної агресії РФ проти України, коли колабораційна діяльність розглядається не лише як морально-етичне відхилення, а як юридичний феномен, що підлягає правовій кваліфікації та реагуванню.

Термін «колабораціонізм» має іноземне походження та бере свій початок від французького *collaboration*, що перекладається як «співпраця» або «спільна діяльність». У свою чергу, французьке слово походить від латинського *collaborare*, яке утворене з префікса *col-* (разом) та дієслова *laborare* (працювати). Первинне тлумачення цього поняття мало виключно нейтральний характер і позначало конструктивну взаємодію між суб'єктами задля досягнення спільної мети. У цьому значенні колаборація не мстила негативного смислового навантаження та розглядалася як важливий чинник соціального розвитку.

Упродовж XX століття, зокрема під час Другої світової війни, термін «колабораціонізм» зазнав істотної

трансформації: у публічному та політичному дискурсі він почав асоціюватися з добровільною співпрацею громадян із режимами окупаційної влади, зокрема нацистською Німеччиною. Відтоді це поняття набуло виразного негативного значення, що закріпилося в суспільній свідомості як синонім зради національних інтересів.

У контексті сучасної агресії проти України колабораціонізм набув нового виміру — як суспільно-небезпечне явище, що дестабілізує правопорядок, підриває легітимність державної влади та сприяє окупаційному впливу. Відтак, його правове осмислення потребує ретельного аналізу з боку адміністративно-правової науки. Необхідність формування ефективних нормативно-правових засад протидії таким проявам вимагає врахування як історичного досвіду, так і особливостей сучасного безпекового середовища.

Одним із перших публічних процесів проти місцевих колабораціоністів став Краснодарський процес 1943 року, який відбувся ще до завершення війни. У післявоєнний період судової практика боротьби з колабораціонізмом набула системного характеру — численні особи були засуджені до різних видів покарання, включаючи смертну кару. Для створення нормативної основи переслідування

було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року «Про заходи покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян і їх пособників».

Крім того, колабораціонізм часто підпадав під дію ст. 58 Кримінального кодексу РСФРР 1926 року, яка регламентувала державну зраду, шпигунство та контрреволюційну діяльність [1]. Ці норми були максимально широкими і часто дозволяли трактувати будь-яку небажану поведінку як антирадянську. Післявоєнне законодавство доповнювалося постановами уряду СРСР, серед яких — «Про покарання зрадників Батьківщини» (1943), яка закріплювала колективну відповідальність сімей «зрадників» [2].

Попри те, що офіційно термін «колабораціонізм» у радянському законодавстві не застосовувався, дії, які за своєю суттю являли співпрацю з ворогом, кваліфікувалися як державна зрада, шпигунство, участь у контрреволюційній діяльності тощо. Репресивна політика охоплювала широкі верстви населення — від представників адміністрацій до звичайних громадян, звинувачених у сприянні німецько-фашистським військам.

Найбільш активно адміністративні інструменти використовувалися НКВС та СМЕРШ. Була створена розгалужена мережа фільтраційних таборів, де перевірялися усі, хто повертався з німецького полону або з окупаційних територій [3].

Система «фільтрації» дозволяла розглядати справи без суду, виносити вирoki та передавати підозрюваних до трудових таборів (ГУЛАГу). До 1946 року фільтрацію пройшли понад 4 мільйони осіб, з яких близько 800 тисяч були заслані в табори або позбавлені громадянських прав [4, с. 85-97].

Для реалізації заходів боротьби з колабораціонізмом були створені спеціальні органи та механізми. Одним із них були «трійки» НКВС — позасудові органи, які мали повноваження виносити вирoki без офіційного судового процесу. Ці трійки склалися з трьох осіб: представника НКВС, партійного керівника та прокурора. Вони діяли швидко та таємно, часто виносячи смертні вирoki або рішення про депортацію [5].

Ще одним інструментом була Особлива нарада при НКВС, створена в 1934 році, яка мала право застосовувати покарання «в адміністративному порядку», тобто без судового розгляду. Цей орган міг виносити рішення про заслання, ув'язнення та інші види покарань для осіб, підозрюваних у колабораціонізмі або інших антирадянських діях [6].

У СРСР відбулися тисячі судових процесів над підозрюваними в колабораціонізмі. Частина з них були публічними й використовувалися як засіб пропаганди. Наприклад, так звана «Справа Краснова» (1947), у якій судили козаків, що служили у вермахті [7]. Разом із тим, у багатьох випадках вирoki виносилися на основі адміністративних процедур або рішеннями військових трибуналів, що не відповідало принципам правової держави [8].

Крім того, радянська влада активно використовувала засоби масової інформації для дискредитації колаборантів та формування негативного ставлення до них у суспільстві. Плакати, фільми, радіопередачі та статті в газетах підкреслювали зраду та підступність колаборантів, закликаючи громадян до пильності та патріотизму. У навчальних закладах впроваджувалися програми, спрямовані на виховання в молоді відданості радянській ідеології та неприйняття будь-яких форм співпраці з ворогом. Виховна робота проводилася також на підприємствах та в колективах. Також влада заохочувала громадян до повідомлення про підозрілих осіб та можливих колаборантів. Це створювало атмосферу недовіри та страху, але водночас дозволяло виявляти потенційні загрози на ранніх етапах.

Застосовані заходи мали подвійний ефект. З одного боку, вони сприяли зміцненню державного контролю та зниженню рівня колабораціонізму. З іншого боку, масові репресії та депортації призвели до порушень прав людини, посилення атмосфери страху та недовіри в суспільстві. Деякі етнічні групи зазнали колективного покарання, що залишило глибокі травми та вплинуло на між-етнічні відносини в СРСР.

У сучасних умовах колабораційна діяльність офіційно визнається однією з ключових загроз для національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України. У зв'язку з цим держава запровадила низку законодавчих інструментів, спрямованих на криміналізацію дій, пов'язаних зі співпрацею з державо-агресором, зокрема в частині участі в органах окупаційної влади, інформаційного сприяння, політичного або економічного співробітництва [9, с. 750].

Як уже зазначалося, термін «колабораційна діяльність» має глибоке історичне коріння, що сягає часів Другої світової війни, коли явище співпраці з окупаційними режимами отримало масове поширення та негативне правове і моральне забарвлення. Однак у науці адміністративного права цей термін почав активно опрацьовуватися лише в останні роки, що пояснюється появою нових викликів, пов'язаних з агресією іноземної держави, окупацією частини територій України, підризом основ публічної влади, а також необхідністю розробки ефективних механізмів публічного управління в умовах кризових ситуацій.

Крім того, методологія адміністративно-правових досліджень включає функціональний та діяльнісний підходи. Функціональний підхід фокусується на аналізі ролі та призначення певних явищ або інститутів у системі суспільних відносин. В контексті адміністративного права цей підхід дозволяє визначити, які функції виконує колабораційна діяльність у структурі державного управління та як вона впливає на реалізацію публічного інтересу. Застосування функціонального підходу до вивчення колабораційної діяльності передбачає аналіз таких аспектів: а) вплив на державне управління - колабораційна діяльність може підривати ефективність функціонування державних органів, сприяти дестабілізації управлінських процесів та знижувати рівень довіри громадян до влади; б) загрози національній безпеці - співпраця з ворожими силами створює ризики для суверенітету та територіальної цілісності держави, а також може сприяти поширенню дезінформації та пропаганди; в) порушення правопорядку - колабораціонізм часто супроводжується порушенням законодавства, що вимагає застосування відповідних адміністративно-правових санкцій. Таким чином, функціональний підхід дозволяє ідентифікувати основні загрози та виклики, пов'язані з колабораційною діяльністю, та розробити заходи для їх нейтралізації.

Тоді як діяльнісний підхід акцентує увагу на конкретних діях та поведінці суб'єктів, аналізуючи їх мотивацію, цілі та результати. У сфері адміністративного права цей підхід дозволяє детально вивчити механізми здійснення колабораційної діяльності та розробити ефективні засоби протидії. Застосування діяльнісного підходу до аналізу колабораціонізму включає: а) ідентифікацію суб'єктів колабораціоністської діяльності - це визначення осіб або груп, які беруть участь у співпраці з ворогом, їхніх ролей та ступеня замученості; б) аналіз мотивів та цілей - це дослідження причин, що спонукають до колабораційної діяльності, включаючи ідеологічні переконання, матеріальні вигоди або примус; в) вивчення форм та методів діяльності - це опис конкретних дій, що здійснюються в рамках колабораційної діяльності, таких як передача інформації, участь у пропаганді, матеріальна підтримка ворога тощо. Діяльнісний підхід сприяє розробці цілеспрямованих адміністративно-правових заходів, спрямованих на запобігання та припинення конкретних форм колабораційної діяльності.

На відміну від функціонального підходу, який акцентує увагу на статичних аспектах (функціях), діяльнісний підхід зосереджується на динаміці та процесуальності дій. Поєднання функціонального та діяльнісного підходів дозволяє отримати комплексне уявлення про колабораціонізм як явище, враховуючи як його системні функції, так і конкретні прояви. Такий синтез сприяє більш глибокому розумінню природи колабораційної діяльності та розробці ефективних адміністративно-правових механізмів протидії.

Узагальнюючи можна сказати, що, застосування різноманітних методологічних підходів у дослідженні колабораційної діяльності дозволяє: по-перше, встановити її природу та витоки; по-друге, розробити ефективні адміністративно-правові механізми реагування; по-третє, здійснити правову кваліфікацію дій осіб у складних безпекових умовах; по-четверте, забезпечити науково обгрунтовану основу для державної політики у сфері національної безпеки, правопорядку та публічного управління. Саме комплексний аналіз колабораціонізму з позицій адміністративного права відкриває шлях до формування стійкої системи протидії цьому явищу в умовах гібридної війни.

Основні відмінності:

1) Об'єкт злочину: а) державна зрада посягає на основи національної безпеки, суверенітет, територіальну цілісність; б) колабораційна діяльність спрямована на підірвання авторитету державної влади та забезпечення легітимізації окупаційного режиму, переважно на тимчасово окупованих територіях.

2) Суб'єктивна сторона: а) обидва злочини характеризуються прямим умислом, однак мотиви можуть відрізнятися. У випадку державної зради переважає свідомо зрада інтересів держави, а у випадку колабораційної діяльності – прагнення до вигоди, ідеологічна прихильність або політична кон'юнктура.

3) Об'єктивна сторона: а) державна зрада охоплює шпигунство, перехід на бік ворога, допомогу в підіривній діяльності; б) колабораційна діяльність включає участь у незаконних органах влади, організацію псевдовиборів, поширення пропаганди, добровільне обіймання посад у структурах окупанта, пропаганду у навчальних закладах.

4) Суб'єкт: а) державна зрада може бути вчинена виключно громадянином України; б) колабораційна діяльність допускає ширше коло суб'єктів, включаючи іноземців, осіб без громадянства, якщо їх дії спрямовані на підтримку держави-агресора.

5) Юридичні наслідки та покарання: а) державна зрада - позбавлення волі від 12 до 15 років з конфіскацією майна або без; б) колабораційна діяльність - обмеження або позбавлення волі строком від 10 до 15 років, також можлива конфіскація майна залежно від складу злочину.

6) Розмежування складів: а) державна зрада є більш широким та комплексним злочином, який включає стратегічні акти зради; б) колабораційна діяльність охоплює конкретні дії, що підтримують окупаційні адміністрації [10, с. 59].

Таким чином, колабораційна діяльність не обов'язково включає передачу стратегічно важливої інформації або сприяння безпосередньому веденню бойових дій, однак створює умови для функціонування окупаційного режиму, впливає на суспільну свідомість і легітимізацію агресора.

Загалом, колабораційна діяльність, хоча й має низку спільних ознак із суміжними злочинами проти основ національної безпеки, повинна розглядатися як окрема категорія злочинів, що має свій унікальний об'єкт, форму прояву та правову кваліфікацію. Її відмежування від державної зради, тероризму чи шпигунства є критично важливим для дотримання принципів законності, індивідуалізації покарання та ефективної реалізації державної політики у сфері безпеки.

Що стосується питання юридичної природи колабораційної діяльності, то слід підкреслити, що вона охо-

плює сукупність свідомих, вольових, координованих дій фізичних або юридичних осіб, які надають підтримку збройним формуванням, окупаційній адміністрації, політичним, інформаційним чи економічним структурам держави-агресора в умовах збройної агресії, окупації чи тимчасового захоплення частини території держави. Такі дії суперечать принципам державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, публічного порядку та основам національної безпеки України.

З правової точки зору, колабораційна діяльність не є моноаспектною, її юридична природа визначається не лише в межах кримінального права, а й у площині адміністративного, інформаційного, фінансового, трудового, освітнього та навіть міжнародного публічного права. Особливої актуальності вона набуває в системі адміністративного права, де розглядається як комплексне правопорушення, що вимагає адміністративно-правової оцінки, превентивного реагування та формування інструментарію державного впливу в умовах гібридної війни.

Розуміння юридичної природи колабораційної діяльності з позицій адміністративного права дозволяє розмежувати її з іншими суміжними правопорушеннями, окреслити суб'єктів правовідносин, об'єкти адміністративного впливу та правові наслідки, що виникають у зв'язку з вчиненням відповідних дій. Зокрема, важливо враховувати рівень усвідомленості та добровільності участі особи у колабораційній діяльності, характер завданої шкоди або загрози, а також ступінь її впливу на функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану чи окупації.

Водночас не всі дії, що передбачають контакти з окупаційною адміністрацією, можуть кваліфікуватися як колабораційна діяльність. Необхідно враховувати, що в умовах збройної агресії та окупації частини території України чимало громадян опинилися у ситуації вимушеного вибору між життєво необхідними діями та потенційною співпрацею з ворогом. У такому контексті ключовим є розмежування між свідомою участю в підтримці окупаційного режиму та діями, спрямованими на забезпечення базових умов виживання. З огляду на це, адміністративно-правова оцінка колабораційної діяльності повинна базуватися на врахуванні мотивів, обставин та наслідків вчинених дій. У цьому аспекті можна виокремити такі ключові положення:

1. Вимушений характер дій – у ситуаціях, коли особа змушена була взаємодіяти з окупаційною владою задля забезпечення мінімальних життєвих потреб (отримання медичної допомоги, продуктів харчування, підтримка санітарного стану, захист неповнолітніх тощо), така взаємодія не повинна автоматично розцінюватися як прояв колабораційної діяльності. У низці випадків адміністративні органи або військові адміністрації автоматично прирівнюють до колабораційної діяльності будь-який факт присутності особи в структурах, контрольованих окупантами, без урахування контексту.

2. Адміністративні процедури та доказування – при розгляді справ щодо потенційної участі особи в колабораційній діяльності, органи державної влади мають дотримуватися чітких процедур оцінки доказів, які включають аналіз обставин справи, рівня примусу, наявності альтернативних варіантів поведінки та ступеня участі у функціонуванні окупаційної адміністрації. Обов'язковим має бути дотримання принципів змагальності, презумпції невинуватості та пропорційності реагування.

3. Різниця між управлінськими функціями та допоміжною діяльністю – існує потреба в адміністративно-правовому розмежуванні дій, які мають суто технічний або гуманітарний характер (підтримка роботи комунальних служб, обслуговування лікарень, утримання інфраструктури), від дій, спрямованих на забезпечення діяльності окупаційної влади.

4. Політична нейтральність адміністративного процесу - важливо, щоб розгляд справ щодо можливої колабораційної діяльності відбувся в межах адміністративного провадження без політичного упередження. Адміністративні органи повинні уникати будь-яких форм переслідування на основі політичної позиції, особистих переконань або громадської активності, якщо останні не мають ознак свідомої підтримки окупаційного режиму.

5. Вплив інформаційного середовища - у сучасних умовах велике значення має доступ до об'єктивної інформації. Особи, які перебували під впливом цілеспрямованої дезінформаційної кампанії окупаційної влади, могли діяти в умовах викривленого уявлення про правову реальність. Адміністративне право має враховувати цей чинник при оцінці ступеня вини, особливо якщо особа перебувала в інформаційній ізоляції або була під психологічним тиском.

Отже, чітке окреслення вищезазначених критеріїв є необхідним для справедливої та обгрунтованої адміністративно-правової оцінки колабораційної діяльності. Такий підхід дозволяє уникнути криміналізації невинних дій, що були обумовлені виключно необхідністю виживання або збереження базових соціальних функцій на тимчасово окупованих територіях. Він також сприяє формуванню гуманного та збалансованого механізму державного реагування в умовах післявоєнного врегулювання та деокупації.

Таким чином, адміністративно-правові заходи недопущення колабораційної діяльності формують важливу частину системи національної безпеки та правопорядку. Їх застосування має бути системним, диференційованим і правовим, з дотриманням принципів законності, пропорційності, обгрунтованості та верховенства права. Це дозволяє не лише карати за факти підтримки окупаційної влади, а й ефективно попереджати подібні явища, забезпечуючи стабільність державного управління, публічного контролю та соціальної справедливості в умовах гібридних загроз.

На сучасному етапі, адміністративно-правові заходи, запроваджені в Україні, відіграють ключову роль у системі запобігання і протидії колабораційній діяльності. Вони охоплюють чотири основні напрями: профілактика, контроль, нагляд та застосування санкцій, що дозволяє державі оперативно реагувати на потенційні внутрішні загрози. Ці інструменти особливо важливі в умовах гібридної агресії, де ворог широко використовує інструменти впливу не лише військового, а й соціального, інформаційного та економічного характеру. Адміністративне право, як найбільш динамічна галузь публічного права, має потенціал гнучко реагувати на нові виклики, однак потребує суттєвого нормативного доопрацювання.

Адже, попри очевидну важливість адміністративного регулювання колабораційної діяльності, на законодавчому

рівні в Україні воно не отримало належного системного закріплення. Особливо це стосується Кодексу України про адміністративні правопорушення, який у чинній редакції: а) не містить окремих норм, спрямованих на профілактику та припинення ненавмисної колабораційної діяльності; б) не передбачає спеціальних адміністративно-правових заходів реагування у випадках, коли дії особи не досягають рівня кримінального проступку, але мають ознаки участі у підтримці окупаційного режиму.

Це створює правовий вакуум, у межах якого державні органи позбавлені інструментів адміністративного впливу щодо значної частини колабораційних проявів, особливо тих, що відбуваються у формі вимушеної взаємодії з окупаційною адміністрацією, або через економічну чи соціальну адаптацію до умов окупації. Особливої уваги заслуговує ситуація, коли відсутні норми, що регламентують адміністративну відповідальність за так звану ненавмисну колабораційну діяльність, яка, хоч і не має ознак злочину, все ж може створювати потенційні ризики для державної безпеки.

Для підвищення ефективності адміністративного регулювання суспільних відносин у сфері протидії колабораційній діяльності доцільно: а) удосконалити механізми збору, обробки, перевірки та використання інформації про потенційні та реальні факти колабораційної діяльності, зокрема шляхом створення спеціалізованих реєстрів, інформаційно-аналітичних систем та міжвідомчої взаємодії; б) розробити чіткі, об'єктивні критерії відмежування дій, що можуть бути розцінені як вимушене виживання громадян під окупацією, від свідомих форм підтримки окупаційної адміністрації, включаючи відповідну інструктивну базу для державних органів; в) забезпечити розробку та імплементацію спеціальних змін до адміністративного законодавства, які б передбачали окрему главу щодо адміністративної відповідальності за діяння, що не охоплюються кримінальним правом, але мають ознаки небезпеки для державного устрою, суверенітету та публічної безпеки.

Підсумовуючи варто відзначити, що колабораційна діяльність у сучасному адміністративно-правовому вимірі постає як складне та багатогранне правове явище, що поєднує у собі елементи соціальної девіації, правопорушення та загрози національній безпеці. Її правова природа охоплює комплекс форм співпраці з державою-агресором, які завдають шкоди суверенітету, територіальній цілісності та публічному порядку держави. Формування науково обгрунтованого адміністративно-правового підходу до розуміння сутності колабораційної діяльності є необхідною передумовою для збереження цілісності правової системи України та ефективної протидії внутрішнім загрозам у період збройного конфлікту та окупації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Учасники проєктів Вікімедіа. Стаття 58 Кримінального кодексу РСФРР (1926) – Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Стаття_58_Кримінального_кодексу_РСФРР_\(1926\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Стаття_58_Кримінального_кодексу_РСФРР_(1926)) (дата звернення: 07.10.2024).
2. Член сім'ї зрадника Батьківщини – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Член_сім'ї_зрадника_Батьківщини (дата звернення: 07.10.2024).
3. Soviet repressions against former prisoners of war - Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_repressions_against_former_prisoners_of_war (date of access: 07.10.2024)
4. Polian, P. Against their will : the history and geography of forced migrations in the USSR / P. Polian. – Budapest ; New York: Central European University Press, 2004. XVI, 425 p.
5. Norway. Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/norway> (date of access: 16.10.2024).
6. Contributors to Wikimedia projects. NKVD troika - Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/NKVD_troika?utm_source=chatgpt.com (date of access: 16.10.2024).
7. Краснов Петро Миколайович. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Краснов_Петро_Миколайович (дата звернення: 16.10.2024).
8. Everyday Stalinism : ordinary life in extraordinary times : Soviet Russia in the 1930s : Fitzpatrick, Sheila : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/everydaystalinis0000fitz/page/n3/mode/2up> (date of access: 16.10.2024).
9. Предместников О., Родінова Н., Карпунець В. Колабораціонізм як суспільно-небезпечне явище: правовий аналіз та підходи до боротьби. *Наукові перспективи (Naukoviperspektivi)*. 2024. № 6(48). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6\(48\)-743-753](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-743-753)
10. Антонюк Н. О. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Слово Національної школи суддів України. 2021. № 4. С. 56-68.